

KERKEPAARDEN TE UTRECHT

De aloude bisschopsstad Utrecht telde in de Middeleeuwen vier parochiekerken: de Buurkerk, de St. Jacobskerk, de St. Nicolaaskerk en de St. Geertekerker. Verreweg de oudste van deze vier was de Buurkerk, wier grondgebied vermoedelijk samenviel met het terrein binnen de eerste stadsomwalling rond 1122. De drie andere kerken werden kennelijk gesticht in nieuwe wijken daarbuiten. Ruim een eeuw later zien we deze drie opgenomen binnen een nieuwe stadsomwalling, waarbij de St. Geertekerker een paar honderd meter moest worden verplaatst, om rond het midden van de 13de eeuw, ook een veilige plaats te bekomen binnen de stadswal.

De oude parochiegrenzen bewaarden in de middeleeuwen nog een duidelijke herinnering aan deze uitgroei naar „stedelijke“ parochiekerken. Zo omsloot de Buurkerk buiten de stad alleen de ridderlijke hofstede Over de Vecht in het oosten en Grauwerts hofstede en de Hoge Weyde in het westen. De drie andere parochiekerken echter omvatten de rest van het platteland en telden daar, naast hun burgers in Utrecht, ook vele buitenlieden.

Zo omsloot de St. Jacobsparochie buiten de stad: het Veen, Blauwkapel en de Bemuurde en Onbemuurde Weert. Binnen de grenzen van de St. Nicolaasparochie vielen: de Stadsvrijheid aan de oostzijde van het water, Vechten, Wiltenborch, Reynouwen, Groenewoude, Abstede en de Bilt. Er liep zelfs een aparte kerkweg van Abstede naar de Bilt. De St. Geerteparochie tenslotte omsloot buiten de Tolsteegpoort de westzijde van de Vaartse Rijn tot aan de Nieuwe Bogaert alsmede het Lijnpad en Lubbenes. Zo waren de grenzen tussen de parochies, al schijnen er hier en daar nog enkele wijzigingen te moeten worden aangenomen!).

In deze vier parochiekerken speelde zich het normale geestelijke leven af van de parochianen. Van hieruit ontvingen zij ook de pastorale zorg en begeleiding op hun levensweg. Dit betekende, dat de clergé van deze kerken er nogal eens op uit moest trekken buiten de muren van de stad, om hun gelovigen te bezoeken, vooral bij ziekte en stervensgevaar. Bij nacht en ontij, in zomer en winter, langs goede en slechte wegen, moesten zij ook daar hun pastorale werk verrichten. Voor deze gevallen, vooral voor bezoek op grote afstand, maakten zij daarbij gebruik van paard en wagen en dikwijls ook alleen van het paard. Deze paarden kregen in de volksmond de naam van „kerkepaarden“. Vaak waren zij eigendom van de parochie.

Deze „kerkepaarden“ hebben trouwens een taai voortbestaan gehad in ons vaderland, want nog in de vorige eeuw hadden pastoors van uitgestrekte plattelandsparochies een eigen paard! Ook voor vele artsen betekende een paard met sjees een gewoon vervoermiddel, om hun patiënten op het platteland te bezoeken. Dit kerkepaard werd onderhouden door de parochie en steevast brachten op het platteland de boerenknechten - namens hun werkgevers - eenmaal per

jaar een voorraad haver, waarbij zij door de pastoor getraceerd werden op het zogenaamde „havermaal“.

Uitvoerig worden we ingelicht hieromtrent door de kerkmeesters van de **St. Jacobskerk**, die in hun rekening een duidelijke omlijsting bieden bij het leven van een kerkepaard. Reeds in 1395 gebruikt pastoor mr. Meynaert van de St. Jacobskerk het zogenaamde „St. Jacobspeert“. Dit kerkepaard was goed kenbaar, want het was van een opmerkelijke kleur, waardoor het aanstonds voor de burgers was te herkennen. Men koos bij voorkeur een „bont peert“, hetzij zwart bont of rood met wit. Kwam men dit paard met ruiter tegen, dan wist men, dat de priester-ruiter het „heylige sacrament naer den siecken vuerde“. Het schijnt trouwens, dat de priester ook regelmatig een wagen gebruikte, zoals de rekeningen van de St. Nicolaaskerk ons melden in 1429/30 „item gegeven van i wagen, daerment tsacrament mede voerde den siecken-ix wit“. Het kerkepaard, dat al spoedig de naam „bonte“ kreeg was gestationeerd bij parochianen. In 1415 heet het, dat de parochiaan van de St. Jacob, Jan van der Laar, dit paard ten zijnen huize onderhoudt. Ook had men kennelijk een weiland voor dit paard, want regelmatig wordt bij de St. Jacobskerk gesproken van „Bonten hoeve“ reeds vanaf het jaar 1419. Werd het paard te oud, dan schafte men een nieuw paard aan. Zo werd in 1419 Hein Corthoes erop uitgezonden om voor de kerk een „bont peert“ te kopen „int Wout“. In 1421 kocht men een kerkepaard in Montfoort. Als verzorger van het paard trad toen op Willam van Woerden. Ook in 1450 had men weer behoefte aan een nieuw paard, waarom men Geryt de Kraen en Derck van Meerlo naar Zeist zond, om een nieuwe „bonte“ te kopen. Zij keerden terug zonder resultaat en begaven zich daarna samen naar Beusichem. In de twee dagen, die zij hiervoor nodig hadden verteerden zij i gulden xx cromstaerten en keerden vandaar terug met een „cleyn bont peert“, waarvoor zijn v ½ gulden moesten neertellen. Natuurlijk moest de kerk ook zorgen voor het onderhoud van het paard. Daarvoor betaalde men om „dat bonte peert te houden in de winter van kaff ende stro-iiiij gulden“. Maar het paard had aan kaff en stro niet voldoende, zowel Aernt Schay als Gerbrant leverden samen een mudde haver en een mudde rogge voor 20 cromstaerten. Als wintervoeding „den winter doer“ werd ook nog vi mud haver gekocht ad iii g. 9 cr. Was het kleine bonte paard niet in staat om zijn functie te vervullen? In hetzelfde jaar (1450) immers trekken een paar parochianen naar Abcoude en kochten daar een bont paard op de markt voor xv gulden. Men verteerde op deze reis tesamen „mitten wincoep“ x cr. Er was dus bij de koop nog een glas wijn gedronken. Dat de priesters van deze paarden gebruik maakten blijkt als aan pastoor heer Peter in 1450 „ii sporen“ worden geschonken. Hij bereed dus het paard en kon het desnoods de sporen geven op de modderwegen.

Voor de hoefijzers van het kerkepaard zorgde „Peter de hoefslager“, die xv hoefijzers leverde „onder dat bonte peert“.

Dat men land ter beschikking had voor het kerkepaard blijkt in 1454. Een zekere Dirc (van Meerlo) maakt „het slach“ (de inrit) van onse morgen lants, dar onse bonte peert in gaet-v ½ wit“. Zelfs wordt genoemd het dijkgelt, het Leggelt en Vechtgelt, wat men betaalde (i cr. v wit). En dezelfde Dirc maakte ook de sloten op rond „onse mergen lants“ ad 1 g. 3 cromst. In 1462 schijnt men geen paard meer gehad te hebben, want er wordt zeven keer een paard „gehuert daer die priester mit den heyligen sacrament op reet tot den siecken“. Voor iedere keer betaalde men iii cromstaert, behalve, toen pastoor heer Symon „int Veen ghinc“ ver buiten de stad, waarvoor men vi cr. betaalde. De reden van deze paardenhuur was „want wy daer gheen peert en condon gecrygen“.

Men zal wel spoedig een nieuw paard hebben gekocht. In 1467 verzorgde Evert Stael het kerkepaard gedurende een heel jaar ad iiiii g. 3 cr. Ook werden de paarden natuurlijk van hoefijzers voorzien. Adriaen de hoefslager kon in 1467 zelfs xviii hoefijzers in rekening brengen (i g. xiii cr.)“.

Wanneer men uitging met het H. Sacrament naar de zieken, droeg men dit in een „buedel“. Deze gebruikte men ook in 1467 en schafte een „nye buedel“ aen „daer men dat heylige sacrament in vuert als men uit rijt (51 cr.). Vermoedelijk zal men zowel in als buiten de stad ook een „scelle“ of bel hebben gebruikt.

Niet alleen in de St. Jacobsparochie gebruikte men een kerkepaard, ook de andere parochies hebben een kerkepaard gehad. In de rekeningen van de **St. Nicolaaskerk** komt het „kerkepaard“ ook goedmoedig om de hoek kijken.

In 1449/50 verkoopt men kennelijk een oud paard ad

2 g. 3 cr. 3 wit. In 1438/39 schafte men een wagen aan zoals we boven reeds meldde. Zo halen de kerkmeesters in 1450 een paard op in Houten, om als kerkepaard in functie te treden. Hetzelfde weten we uit de kerkmeesters rekeningen van de **Buurkerk**. In 1438 betaalde men aan Dirc Butendyck „van dat hy dat oerken van een scelle werde aengesoudert heeft dat ont tue was, dat men besicht, alse sacrament wtgaet-xii w.“. En in 1441/42 stuurde men afgezanten helemaal naar Deventer, om een kerkepaard te kopen. „Henric Gerstman dair hy bonte mede coft tot Deventer tot behoef onse kerck . . .“. Ditzelfde mogen we veronderstellen voor de St. Geertekerck.

Het kerkepaard was een medespeler in het kleurrijke leven van de Utrechtse middeleeuwse stadsparochies. Het is vanzelfsprekend, dat men ook in de plattelandsparochies kerkepaarden zal hebben gebruikt, al is het de vraag of het daar speciaal een „bont peert“ zal zijn geweest. Uit het bovenstaande blijkt immers, dat bonte paarden (zwart-bont, rood-bont of schimmel) niet veelvuldig voorkwamen, zodat men vaak grote reizen moest maken om een „bonte“ in de wacht te slepen.

M. H. de Vries †

Noot

1. Mr J. Joosting en Mr S. Muller Hzn: Bronnen voor de gesch. der kerk. rechtspr. in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen. 1ste afd: Indeling van het bisdom (door Mr S. Muller Hzn. Tweede deel p. 360).

M. H. de Vries (1913-1989) was priester van het Aartsbisdom Utrecht en laatstelijk pastoor te Nijkerk. Hij was een ijverig amateur-historicus. Enkele door hem geschreven kleinere artikelen werden de redactie ter hand gesteld door dr. M. P. van Buijtenen, voormalig Rijksarchivaris in de provincie Utrecht.

BIJ DE NIEUWE OMSLAG

De jaargang 1990 van het Maandblad Oud-Utrecht wordt ditmaal niet traditioneel gesierd door een teke-

ning, vervaardigd door een eigentijdse kunstenaar, maar door een afbeelding die zich bevindt in de Topografisch-Historische Atlas van de Gemeentelijke Archiefdienst (T.H.A. Ab 1). Deze afbeelding, „Utrecht en den Burgh in't jaer on Heeren VICXC“, is een tekening op perkament en in kleur, die dateert uit de 16de of de vroeg 17de eeuw (19,6 x 24,5 cm). Het is een gefantaseerde voorstelling van de burcht Trecht in het jaar 690, het jaar dat Willibrord in onze streken aankwam, nu 1300 jaar geleden. Utrecht werd hem tot zendingsgebied aangewezen. Het feit dat 1990 tot Willibrord-jaar is uitgeroepen, is dan ook mede de aanleiding geweest om voor deze afbeelding te kiezen.

In een van de komende nummers van het Maandblad zal uitvoeriger aandacht worden besteed aan de historische achtergronden van deze kaart.

G.J.R.